

Investigating the macro-construction (intellectual framework) of Sana'I Ghaznavi's fragments

Ahmad Sanchooli¹

1. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Zabol University, Zabol, Iran. Email: ah-sanchooli@uoz.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Keywords:
Intellectual framework,
macro construction, Sana'I
Ghaznavi, fragment.

ABSTRACT

Macro linguistics is one of the branches of linguistics in which the text is examined in terms of met sentential relations. This means that by studying the relationships between the constituent parts of a text, the macro structure (texture) of that text is determined. In this research, Sana'I Ghaznavi's pieces have been analyzed based on descriptive and macro linguistics, and the macro construction of his pieces has been determined. The macro structure of these pieces can be considered based on the structures of "description", "recommendation" and "explanation", which in some cases also contain the structures of "complaint", "desire" and "regret". Based on this point of view, Sana'i pieces are divided into several categories: single-structure, two-structure, three-structure, four-structure and in few cases five-structure. The most important and most used structure in these poems is the structure of description, which in terms of content is divided into substructures including: praise, lamentation, satire, expression of one's condition, as well as some other general categories such as: God, man and the world. It can be Due to the predominance of the descriptive element, the language in these pieces finds a referential function that is often mixed with the poet's emotions and feelings. Therefore, in the communication process of Sana'i Ghaznavi's pieces, the sender (poet), the receiver (addressee) and the subject of the message are in the center and focus of attention, and from this point of view, his pieces can be considered emotional, persuasive and referential. Of course, it is expressed in literary language.

Cite this article: Sanchooli, Ahmad. (2024). "The Glimmers of Recessive Words in Hallaj Works" *Journal of Lyrical Literature Researches*,

© Sanchooli, Ahmad.

Publisher: University of Sistan and Baluchestan.

Extended Abstract

1. Introduction

Sanai Ghaznavi (529-467) is one of the “epoch makers” of Persian poetry. His *hadiqah* is the beginning of a type of poetry, his odes are also the beginning of another type, and his ghazals have a distinct atmosphere from the ghazals before him (Shafi’i Kadkani, 1376: 9); but in his pieces, most of which relate to the dark pole of his existence and a small amount can also be considered related to the gray orbit of his personality, Sanai is not superior to any of his contemporary poets, either in terms of words or meaning. “In satire, he has been less able to take his words beyond the limits of individual and historical examples and to create a specific type or type” (ibid: 27). His eulogy pieces also have almost no distinction or distinction compared to the eulogies of others.

Since Sanai Ghaznavi is a multidimensional and multifaceted poet, reflecting on the structure and content of his pieces can also introduce us to different perspectives that may have been less evident in his previous poetry. Through his pieces, we can clearly understand the norms and anomalies of society, as well as the weaknesses and shortcomings in the social system of the Iranian people at that time. He did not hesitate to express even the most unusual moral issues about himself, which is perhaps why he is considered one of the most dishonest poets in the field of Persian poetry.

The piece is a very rich and capable format in terms of content, unity of subject, treatment of words, and poetic art (Movahed, 2013: 190), and in it, from the smallest desires to the highest ideals and demands can be expressed. Therefore, this literary format has a special capacity and scope in which any subject can be expressed in simple and sincere language. Due to the many freedoms that the poet has in this literary format, Sanai Ghaznavi, who “not only has a way in the mosque, the *khanqah*, and the court, all three, but also has respect and status, and sometimes he can be seen in the tavern” (Behnamfar and Khalili, 2010: 31), has composed from the smallest requests and the ugliest satires and jokes to some important moral points in this poetic format, through which we can understand some of the poet’s life and his behavior with others, especially opponents and claimants, as well as some of his moral characteristics.

2. Research methodology

The method of this research is descriptive-analytical based on macrolinguistics, in which all the Ghaznavid Sanai fragments were examined and studied using the discursive and textual structure scheme proposed by Lotfollah Yarmohammadi for Khayyam’s Rubaiyat, and the structures of each fragment were extracted, and then the structures were categorized and analyzed. In referring to fragments, in addition to mentioning the page, the fragment number is also given after the comma (/).

3. Discussion

Sanai Ghaznavi has 179 pieces that are published in the section of his *Divan*. Most of these pieces are related to his “dark pole of existence”. In these pieces, he does not hesitate to express vulgar words, satires, and ugly and immoral curses. 55 pieces have titles, which include almost a third of his pieces. Of course, some of these titles are general and general, while others are specific. The longest piece has 29 verses, which he composed in apology and praise of Masoud Saad Salman. Since the format of a piece does not take shape in less than 2 verses, the shortest pieces of Sanai are 2 verses. 88 of his pieces are 2 verses, which include almost half of his pieces. Long pieces are often in praise, elegy, and praise, which sometimes resemble the structure of an ode; This means that the poet also adds a kind of condition at the end, in the manner of eulogies. The two-verse pieces include various themes such as satire, humor, and some moral and social points.

In each piece, various structures are seen, such as: description, recommendation, explanation, request, complaint, and regret. Therefore, his pieces can be divided into single- to five-structure pieces in terms of structure. 70 pieces are single-structure pieces in which only one structure, such as description or recommendation or complaint and the like, is proposed and expressed. 42 pieces are two-structure pieces in which two structures include description-explanation or description-request or

recommendation-explanation are mentioned, and 38 pieces are three-structure pieces, 7 pieces are four-structure pieces, and one piece is five-structure piece. “In describing, the poet describes something objective or subjective. In recommending, a method is recommended and presented to the audience. Sometimes, a reason and cause are also stated for the recommendation” (Yarmohammadi, 2004: 43). The explanations are usually of the type of good explanation. In the Tamanna structure, the poet prays for his addressee or curses him, and sometimes curses him. In the Darigh and Tasaf structure, we see the poet's regret and regret due to the loss of something or someone. This structure usually occurs more in laments. In the Syk'ah structure, there is a complaint and a lament about the time, the world, and the people.

4. Conclusion

According to linguistic analyses, especially descriptive and macro linguistics, the intellectual framework (formal and content) of Ghaznavid Sanai pieces includes: the structures of description, recommendation, explanation, complaint and complaint, wish and wish, regret and regret. The structure of description, which is the most widely used and is considered the most basic and central structure in Sanai pieces, itself includes substructures such as: expression of the poet's state of mind, praise and lamentation, satire and humor, and some other general categories including: man, world and God. The structure of recommendation, which is accompanied by the verbs of command, prohibition and obligation, includes both the poet's moral recommendations and his immoral recommendations. Immoral recommendations are reflected in his satirical and humorous pieces; and in this regard, the poet has used forbidden and taboo words; and he knows no bounds in using obscene and vulgar words. The emotion expressed in these poems, which is related to the dark pole of Sanai's personality, is completely personal and private and not only has no value, but is also considered anti-value and anti-norm. In the moral advice that is related to the gray circle of his existence, the poet, as an informed individual in all fields, like preachers and pulpits, expresses the dos and don'ts from above. He sometimes addresses himself and first strikes the whip of criticism and protest on his own body. The structure of advice is often accompanied by the structure of reasoning, and the poet also mentions a literary reason and reason (good reasoning) for the advice he gives. This literary reason convinces and convinces the reader to pay more attention to his advice and makes it easier for him to accept it.

In the structure of complaint, the poet's complaint can be seen against his friends and companions, poets, eunuchs, and courtiers for their indifference to the poet's difficult and miserable circumstances. Also, in some pieces, Sanai complains about luck, fortune, destiny, and the fact that life is not in the best interests of the virtuous and knowledgeable. The structure of desire, in the form of a prayer with a prayer verb, is more visible in praise poems and in the form of a curse in satires and comedies. The structure of regret and regret is more visible in elegies. The emotion expressed in these poems is a sincere and sincere emotion, in which the poet's regretful and regretful tone is clearly visible. According to Swales's classification of discourse, the poetic pieces are more descriptive and the language in them has a referential function that is mixed with the poet's emotions and feelings and expressed in the form of the piece, that is, literary language; and since in the structure of advice, the message is directed towards the audience, it also has a persuasive function. Therefore, the discourse of poetic pieces can be divided into four types: descriptive, persuasive, literary and referential.

5. References

- Anzabinejad, R. (2002), *Nawakhan Bazm Sahebdehan (Gozide Kashf-ul-Asrar va Odat-ul-Abrar)*, Tehran: Jami.
- Baharvand, M; Sepahvandi, M; Heydari, Ali. (2022). “Comparison of Examples of Practical Wisdom in Sana’i’s Poems and Rumi’s Mathnavi”, *Journal of Lyrical Literature*, 19th Year, No. 36, pp. 77-96.
- Behnamfar, M; Khalili, M. (2010). “The Pain of Religion and Romantic Religiousness from Sana’i’s Perspective”. *Journal of Lyrical Literature*, 8th Year, No. 11, pp. 27-52.

Cuddon, J .A. (2007). *Descriptive Dictionary of Literature and Criticism*. Translated by Kazem Firouzmand. Tehran: Shadegan.

Dad, S. (2011), *Farhang-e Estelihat-e Adabi*, Tehran: Morvarid.

Fotouhi, M. (2012), *Sabkshenasi: Nazariyeha, Rouyekardha Va Raveshha*. Tehran: Sokhan.

Hosseini Sarwari, N. (2014), “Critical Analysis of the Discourse of a Ghaznavid Poem by Sana’i Ghaznavi”, *Ancient Persian Literature*, Year 5, Issue 1, pp. 67-89.

Hoseini, S. (2000). *Discursive and Textual Analysis of the Turkish Sonnets of Mazun (Qashqai Poet)*. Master’s Thesis, Shiraz University.

Mohammadzadeh, H. (2011). “Influential Intellectual Motives in the Poetry of Hakim Sana’i Ghaznavi”. *Quarterly Journal of Criticism, Analysis and Aesthetics of Texts*. Year 4. Issue 4 (13th issue). pp. 25-45.

Movahed, Z. (2013), *Saadi*, Tehran: Niloufar.

Rashidi, N. Ansari, A. (2011) “A Study of the Structure of the Macro-Couples of Baba Taher Hamedani (Oryan)”, *Bostan Adab*, Year 3, Issue 2, Serial 8, pp. 123-142.

Sana’i Ghaznavi, A. M. (Bitā), *Divan*, with the efforts of Modarres Razavi, Tehran: Sana’i Publications.

Safavi, K. (2004). *Az Zabanshenasi Be Adabiyat*, Volume One: Poetry, Tehran: Soureh Mehr.

Shafi’i Kadkani, M. R. (1997), *Taziyanehaye solouk: Naghd va Tahlil-e Chand ghaside Az Hakim Sana’i*, Tehran: Agah.

Shafi’i Kadkani, M. R. (2010), *Mofles-e Kimiaforoush: Naghd va Tahlil-e Sher-e Anvari*, Tehran: Sokhan.

Shahbazi, I. (1999). *Discursive and Textual Analysis of Saadi's Romantic Sonnets*, Master's Thesis, Shiraz University.

Shamisa, S. (2002), *Shahedbazi Dar Adabiyat-e Farsi*, Tehran: Ferdows.

Shamisa, S. (1995), *Koliyat-e Sabkshenasi*, Tehran: Ferdows.

Sheikh Sadouq. (Bitā). *Al-Khesal*. Researched and edited by Ali Akbar Ghaffari. Qom: Society of Seminary Teachers.

Swales, j. m. (1990) *genre analysis: English in academic and research setting*. Cambridge: Cambridge university press

Taifi, S. (2015), “Analysis of Discourse Functions in Sana’i’s Ghazals”, *10th International Conference on the Promotion of Persian Language and Literature*, Mohagheh Ardabili University, pp. 558-564.

Yarmohammadi, L. (1995). *Panzdah Maghale Dar Zabanshenasiye Moghabelei Va sakht-e Zaban-e Farsi: Dastoor, Matn Va Gofteman*. Tehran: Rahnama.

Yarmohammadi, L. (2004). *Gofteman Shenasi-ye Rayej Va Enteghadi*. Tehran: Hermes.

بررسی ساخت کلان (چارچوب فکری) قطعات سنایی غزنوی

احمد سنچولی ✉

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه زابل، زابل، ایران. رایانامه: ah-sanchooli@uoz.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زبان‌شناسی کلان یکی از شاخه‌های زبان‌شناسی است که در آن متن از لحاظ روابط فراجمله‌ای مورد بررسی قرار می‌گیرد. بدین معنا که از طریق مطالعه روابط میان بخش‌های تشکیل‌دهنده یک متن، ساخت کلان (بافتار) آن متن مشخص می‌گردد. در این پژوهش، قطعات سنایی غزنوی بر مبنای زبان‌شناسی کلان مورد واکاوی و بررسی قرار گرفته و ساخت کلان قطعات وی مشخص گردیده است. ساخت کلان این قطعات را می‌توان مبتنی بر سازه‌های «توصیف»، «توصیه» و «تعلیل» دانست که در پاره‌ای موارد سازه‌های «گله و شکایت»، «تمنا» و «تأسف» نیز در آن‌ها به چشم می‌خورد. برپایه این دیدگاه، قطعات سنایی به چند دسته: تک‌سازه‌ای، دوسازه‌ای، سه‌سازه‌ای، چهارسازه‌ای و در مواردی اندک پنج‌سازه‌ای تقسیم می‌شود. مهم‌ترین و پرکاربردترین سازه در این شعرها، سازه توصیف است که از لحاظ محتوایی به زیرسازه‌هایی شامل: مدح، مرثیه، هجو، بیان احوال خویشان و نیز پاره‌ای مقوله‌های کلی دیگر از قبیل: خدا، انسان و جهان می‌شود. به دلیل غلبه عنصر توصیف، زبان در این قطعات، کارکردی ارجاعی می‌یابد که در اغلب موارد با عواطف و احساسات شاعر نیز در هم آمیخته است. از این رو، در فرایند ارتباطی قطعات سنایی غزنوی، جزء فرستنده (شاعر)، گیرنده (مخاطب) و موضوع پیام در مرکزیت و کانون توجه قرار دارد و از این حیث می‌توان قطعات وی را از نوع عاطفی، ترغیبی و ارجاعی دانست که البته با زبان ادبی بیان شده است.

سنچولی، احمد. (۱۴۰۳). «بارقه‌های کلام مغلوب در آثار حلاج». پژوهشنامه ادب غنایی،

۱- مقدمه

سنایی غزنوی (۵۲۹-۶۷) از شاعران «دوران‌ساز» (epoch maker) شعر فارسی است. حدیقه او سرآغاز نوعی از شعر است و قصاید او نیز سرآغاز نوعی دیگر و غزل‌هایش نیز حال و هوایی متمایز از غزل‌های قبل از وی دارد (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۹)؛ اما سنایی در قطعات خویش که بخش اعظم آن مربوط به قطب تاریک وجود اوست و مقداری اندک را هم می‌توان مربوط به مدار خاکستری شخصیت وی دانست، چه از حیث لفظ و چه از حیث معنا، بر هیچ یک از شاعران هم‌عصر خویش برتری ندارد. «او در هجو کم‌تر توانسته است که سخن خویش را از حد مصداق فردی و تاریخی فراتر ببرد و به آفرینش یک تیپ (type) یا نوع خاص بپردازد» (همان: ۲۷). قطعات مدحی او نیز تقریباً هیچ امتیاز و تشخیصی نسبت به مدایح دیگران ندارد.

از آن‌جا که سنایی غزنوی، شاعری چندبعدی و چندساحتی است، تأمل در ساخت و محتوای قطعات وی نیز می‌تواند ما را با چشم‌اندازهای متفاوتی آشنا سازد که شاید در شعر قبل از وی کم‌تر مجال بروز یافته باشد. از خلال قطعات وی به خوبی می‌توان به هنجارها و ناهنجاری‌های جامعه و نیز ضعف‌ها و کاستی‌های موجود در نظام اجتماعی مردم ایران در آن عصر پی برد. او حتی از بیان ناهنجارترین مسائل اخلاقی نسبت به خود نیز دریغ نمی‌ورزد که شاید از این حیث او را یکی از ناپرواثرین شاعران در عرصه شعر فارسی دانست.

قطعه به اعتبار محتوا، وحدت موضوع، رفتار با کلام و هنر شاعری، قالبی بسیار پرامکان و غنی است (موحد، ۱۳۹۲: ۱۹۰) و در آن، از کوچک‌ترین خواهش‌ها تا والاترین آرمان‌ها و خواسته‌ها می‌تواند طرح و بیان شود. لذا این قالب ادبی، ظرفیت و گنجایش خاصی دارد که در آن می‌توان هر موضوعی را به زبان ساده و صمیمی بیان کرد. به دلیل آزادی‌های بسیاری که شاعر در این قالب ادبی دارد، سنایی غزنوی نیز که «در مسجد و خانقاه و دربار، هر سه، نه تنها راه دارد، بلکه حرمت و جاه نیز دارد و گاهی او را در میخانه هم می‌توان دید» (بهنام‌فر و خلیلی، ۱۳۸۹: ۳۱)، از کوچک‌ترین خواهش‌ها و زشت‌ترین هجوها و هزل‌ها تا پاره‌ای نکته‌های مهم اخلاقی را در این قالب شعری سروده است که از طریق آن می‌توان به برخی از امور زندگی شاعر و رفتار او با دیگران مخصوصاً مخالفان و مدعیان و نیز پاره‌ای ویژگی‌های اخلاقی‌اش پی برد.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

بررسی ساخت کلان (micro-structure)، از جمله مباحث مهم تجزیه و تحلیل گفتمان و متن است که در آن توالی‌های زبانی فراتر از جمله در گفتار و نوشتار مورد واکاوی و بررسی قرار می‌گیرد. تحلیل گفتمان یعنی «بررسی تمام مؤلفه‌هایی که بخشی از کنش ارتباطی را تشکیل می‌دهند» (داد، ۱۳۹۰: ۴۰۸). برخی گفتمان را به چهار نوع: توصیفی، تشویقی، ادبی و ارجاعی تقسیم کرده‌اند (کینوی، ۱۹۷۱، نقل از سویلز، ۱۹۹۰). بر اساس این طبقه‌بندی، اگر فرستنده (نویسنده یا گوینده) در روند ارتباط محوریت یابد و تمرکز اصلی گفتمان بر فرستنده متمرکز گردد، گفتمان از نوع توصیفی است و چنانچه گیرنده (خواننده یا شنونده) کانون توجه گفتمان باشد، گفتمان از نوع تشویقی است و اگر تمرکز پیام و گفتمان بر صورت زبان باشد، گفتمان از نوع ادبی است و چنانچه گفتمان بر متجلی ساختن و روشن نمودن حقایق و واقعیت‌های جهان و عالم هستی باشد، گفتمان از نوع ارجاعی محسوب می‌شود (شهبازی، ۱۳۸۷: ۳۰).

در تجزیه و تحلیل گفتمانی و متنی یک اثر ادبی، معمولاً از اصطلاحات گوناگونی شامل: «طرح‌واره (schema)، ساخت کلان، طرح زیربنایی گفتمان‌گونه (genre schema)، ساخت گفتمان (discourse structure)، ساخت معانی- بیان (rhetoric structure)، تجزیه و تحلیل گفتمانی (discourse analysis)، ساختار رتوریکی (بلاغی)، طرح زیربنایی نوع ادبی و چارچوب فکری (conceptual framework) نیز استفاده شده است که همه آن‌ها به ساختار زیرین و بنیادینی

اطلاق می‌شوند که نظام و سازمان‌دهی یک متن یا گفتمان را تعبیر و تفسیر می‌کنند» (رشیدی و انصاری، ۱۳۹۰: ۱۲۴، نقل از حسینی، ۱۳۷۹).

همچنین در تحلیل گفتمانی و متنی، نقش بسامد هر سازه، از اهمیت خاصی برخوردار است. «بسامد به تعداد استفاده از یک واحد زبانی یا فکری یا ادبی در متن می‌گویند» (شمیسا، ۱۳۷۴: ۲۷۶) که «در علم سبک‌شناسی کلید تفسیر سبک است» (فتوحی، ۱۳۹۱: ۴۹). البته سبک خود جزئی از گفتمان به حساب می‌آید و گفتمان مفهومی گسترده‌تر از سبک دارد. با استفاده از تحلیل‌های زبان‌شناختی بویژه زبان‌شناسی توصیفی و کلان می‌توان به چارچوب فکری یعنی «صوری» (formal) و «محتوایی» (content) (کادن، ۱۹۸۳، نقل از سویلز، ۱۹۹۰) اثر ادبی پی برد. در چارچوب فکری صوری، چگونگی قرار گرفتن اجزای یک متن یا اثر در کنار هم مورد بررسی قرار می‌گیرد و در چارچوب فکری محتوایی، مضمون و محتوای آن. «طبیعی است که نوشته‌های مختلف می‌توانند چارچوب فکری-صوری متفاوت داشته باشند. به عنوان مثال برای یک مقاله علمی که نوعی مقاله جدلی است می‌توان حداقل سه جزو متصور شد: ۱- ادعا (thesis) که در آن ادعایی عرضه و اهمیت آن توضیح داده می‌شود؛ ۲- جدل (argumentation) که در آن نظر گذشتگان، اقامه دلایل عینی، تجربی و منطقی به جهت اثبات ادعا ضمن بیان شیوه کار در تجربه، وسایل و شیوه‌های تجزیه و تحلیل آورده می‌شود و بالاخره، ۳- نتیجه (coda) (یارمحمدی، ۱۳۷۴: ۴۲).

با توجه به این مسأله، در این پژوهش، ساخت کلان قطعات سنایی غزنوی که خود نوعی تجزیه و تحلیل گفتمانی ادبی به حساب می‌آید، مورد واکاوی و مطالعه قرار گرفته و سعی شده به این سؤالات اساسی پاسخ داده شود که: اولاً ساخت کلان قطعات سنایی چگونه است؟ و ثانیاً هر قطعه از چه سازه‌هایی تشکیل شده است؟ و ثالثاً بسامد وقوع هر سازه در قطعات وی چگونه است؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

هدف از انجام این تحقیق، بررسی و تحلیل ساخت کلان قطعه‌های سنایی غزنوی است. به دلیل چندساحتی بودن شخصیت سنایی و «دوران‌ساز» بودن وی، تأمل در ساخت و محتوای قطعات وی نیز می‌تواند ما را با چشم‌اندازهای متفاوتی آشنا سازد. همچنین از آنجا که قالب قطعه، آینه‌دار امور زندگی اجتماعی و فردی شاعر است، مناسب‌ترین قالب برای مطالعه احوال شاعر و اطلاع از روحيات، افکار، معتقدات و باورهای اخلاقی وی به حساب می‌آید؛ و از این طریق به برخی از ویژگی‌های اخلاقی شاعر و هنجارها و ناهنجارهای جامعه او نیز می‌توان پی برد.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

روش انجام این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی برمبنای زبان‌شناسی کلان است که در آن تمام قطعات سنایی غزنوی با استفاده از طرح ساخت گفتمانی و متنی پیشنهادی لطف‌الله یارمحمدی در مورد رباعیات خیام مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته و سازه‌های هر قطعه استخراج گردیده و سپس سازه‌ها دسته‌بندی و تحلیل شده‌اند. در ارجاع به قطعات، علاوه بر ذکر صفحه، شماره قطعه نیز پس از ممیز (/) آمده است.

۱-۴- پیشینه تحقیق

حوزه پژوهش‌های انجام شده در مورد سنایی و شعر او بسیار گسترده است، اما در مورد قطعات وی تحقیق مستقل و درخوری انجام نشده است. شفیعی کدکنی، در کتاب «تازیانه‌های سلوک» (۱۳۷۶)، ضمن بررسی و شرح و تحلیل قصاید وی، ۲۶ قطعه از قطعات سنایی را در بخش پایانی کتاب آورده و بر این باور است که او در هجو کمتر توانسته است سخن خویش را از حد مصداق فردی و تاریخی فراتر ببرد و به آفرینش یک تیپ (type) یا نوع خاص بپردازد.

البته در مورد دیگر شعرهای سنایی، تحلیل‌ها و پژوهش‌هایی از حیث گفتمان صورت گرفته است که در این‌جا به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

حسینی سروری، در مقاله «تحلیل انتقادی گفتمان در قصیده‌ای از سنایی غزنوی» (۱۳۹۳)، یکی از قصاید مشهور سنایی را بر اساس روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین بررسی نموده و معتقد است که سنایی با ترکیب‌بندی ابعاد گفتمان‌های مسلط روزگار خود، در قالب ژانری از پیش موجود، ساختار و نظم گفتمانی موجود و مسلط روزگار خود را بازتولید کرده است. طایفی، در مقاله «تحلیل کارکردهای گفتمان در غزلیات سنایی» (۱۳۹۴)، عواملی همچون: عرفان، دین، معشوق ازلی، معشوق زمینی و قلندریه را از جمله برجسته‌ترین و تأثیرگذارترین مضامینی دانسته است که ساختار گفتمان غزلیات سنایی را پدید آورده است.

محمدزاده در مقاله «بن‌مایه‌های فکری اثرگذار در شعر حکیم سنایی غزنوی» (۱۴۰۰)، برخی بن‌مایه‌ها از قبیل: توجه به توحید، اعتقاد به خلق افعال بندگان از سوی خدا، اعتقاد به لزوم خودشناسی در مسیر توحید، بی‌ارزشی دنیا، نگاه ویژه به مرگ و پرهیز از مدیحه‌گویی را به عنوان مهم‌ترین بن‌مایه‌های فکری اثرگذار در شعر و جهان‌بینی سنایی غزنوی برشمرده است.

۲- بحث و بررسی

سنایی غزنوی ۱۷۹ قطعه دارد که در بخش مقطعات دیوان وی چاپ شده است. بخش اعظم این قطعات مربوط به «قطب تاریک وجود» وی می‌باشد. او در این قطعات، از بیان سخنان رکیک و هجوها و دشنام‌های زشت و غیراخلاقی دریغ نمی‌ورزد. ۵۵ قطعه دارای عنوان است که تقریباً یک سوم قطعات او را شامل می‌شود. البته برخی از این عنوان‌ها کلی و عام است و برخی دیگر خاص. طولانی‌ترین قطعه، ۲۹ بیت دارد که در عذرخواهی و ستایش مسعود سعد سلمان سروده است. از آن‌جا که قالب قطعه در کم‌تر از ۲ بیت شکل نمی‌گیرد، کوتاه‌ترین قطعات سنایی ۲ بیتی است. ۸۸ قطعه وی ۲ بیتی است که تقریباً نیمی از قطعات او را شامل می‌شود. قطعات طولانی اغلب در مدح و مرثیه و ستایش است که گاه از لحاظ ساخت، به ساختار قصیده شباهت پیدا می‌کند؛ بدین معنا که شاعر در پایان آن، به شیوه قصاید مدحی، نوعی شریطه نیز می‌آورد. قطعات ۲ بیتی مضامین مختلفی از قبیل: هجو، هزل و برخی نکات اخلاقی و اجتماعی را شامل می‌شود.

در هر قطعه سازه یا سازه‌های مختلفی از قبیل: توصیف، توصیه، تعلیل، تمنا، گله و شکایت و دریغ و تأسف دیده می‌شود. لذا قطعات وی از حیث ساختار به قطعات تک‌سازه‌ای تا پنج‌سازه‌ای قابل تقسیم است. ۷۰ قطعه تک‌سازه‌ای است که در آن فقط یک سازه مثلاً توصیف یا توصیه یا گله و شکایت و امثال آن طرح و بیان می‌شود. ۴۲ قطعه دوسازه‌ای است که در آن‌ها دو سازه شامل توصیف-تعلیل یا توصیف-تمنا و یا توصیه-تعلیل آمده است و ۳۸ قطعه سه‌سازه‌ای، ۷ قطعه چهارسازه‌ای و یک قطعه پنج‌سازه‌ای است. «در توصیف شاعر به توصیف چیزی عینی یا ذهنی می‌پردازد. در توصیه، توصیه و ارائه طریقی به مخاطب می‌شود. گاه برای توصیه، دلیل و علتی هم بیان می‌شود» (پارمحمدی، ۱۳۸۳: ۴۳). تعلیل‌ها معمولاً از نوع حسن تعلیل است. در سازه تمنا، شاعر برای مخاطب خویش دعا و یا او را نفرین می‌کند و گاه به او دشنام و ناسزا می‌گوید. در سازه دریغ و تأسف، افسوس و دریغ شاعر را به سبب از دست دادن چیزی یا کسی می‌بینیم. این سازه معمولاً بیشتر در مرثیاتی اتفاق می‌افتد. در سازه شکایت، گله و شکوه‌ای از زمانه، دنیا و مردم می‌شود.

۱-۱- توصیف

سازه توصیف در قطعات سنایی اساسی‌ترین و محوری‌ترین سازه به حساب می‌آید. بسامد این سازه در قطعات وی، ۱۴۸ مورد است که تقریباً در اغلب آن‌ها بجز قطعات تک‌سازه‌ای توصیه و یا قطعات دوسازه‌ای توصیه و تعلیل به چشم می‌خورد.

سازهٔ توصیف خود به زیرسازه‌هایی همچون: بیان احوال خود شاعر، مدح و ستایش، مرثیه، هجو و هزل و برخی نکات اخلاقی و اجتماعی دیگر می‌شود. در سازهٔ توصیف، وجه فعل اخباری است که از قطعیت بیشتری برخوردار است.

الف- بیان احوال خویشتن

سنایی در برخی قطعات از احوال خود سخن می‌گوید. این که در برهه‌ای از زندگی بویژه در ایام جوانی، فردی شاد و سرخوش بوده و از معاشرت با دوستانش لذت می‌برده است. در یکی از قطعاتش که به نظر می‌رسد مربوط به این دوران باشد، به علاقه‌مندی‌های خویش اشاره کرده است:

چند چیزک دوست دارم در جهان چون گذشتی زین حدیث اندر نورد
جامهٔ نو جای خرم بوی خوش روی خوب و کتب حکمت تخت نرد
یار نیک و بانگ رود و جام می دیگ چرب و نان گرم و آب سرد
(سنایی غزنوی، بی تا: ۵۰/۱۰۶۲)

در قطعه‌ای دیگر که در مفاخرت خود سروده، به عزت نفس و کمالات نفسانی خویش اشاره می‌کند:

بجهم از بد ایام چنان کز کمان خنتی تیر خدنگ
گربه هر جور که آید، بکشید من پلنگم، نکشم جور پلنگ
خواری و اسب گرانمایه مباد من و این نفس عزیز و خر لنگ
(همان: ۱۰۳/۱۰۷۷)

با این که مناعت طبع دارد و از هر نوع حرص و آز و حسادت بی‌زاری می‌جوید و بر این باور است که: «بر آزادمردان و کریمان/ گران‌تر نیست از مرد طامع» (همان: ۱۰۱/۱۰۷۶) و نیز در بی‌نیازی از خلق می‌سراید:

چو بر قناعت از این گونه دسترس دارم چرا از این و آن خویشتن ز پس دارم
خدای داند کز هر چه جز خدای بود از او طمع چو ندارم گرش به کس دارم
(همان: ۱۱۱/۱۰۷۹)

اما گاه از مفلسی خویش نیز می‌نالند و از قبلهٔ نکوکاران (ممدوح خویش) انتظار باران بخششی برای خشک‌سال نیاز خود دارند:

منم آن مفلسی که کیسهٔ من ندهد شادای ای به طراران
سیم در دست من نگیرد جای چون خرد در دماغ می‌خواران
مستی از صببم پیره‌زد همچو خواب از دو چشم بیماران
من چنین آزمند و نومیدم از تو ای قبلهٔ نکوکاران
آفتاب امید را فلک می خشک‌سال نیاز را باران
(همان: ۱۲۵/۱۰۸۶)

گاه فقر او را به ستوه می‌آورد و وی محتاج یک کیسه آرد یا یک دست لباس می‌شود:

ای که از بهر خدمت در تو بست دولت میان و کام گذارد
پیش از آن کم زمانه آتش کند فضل کن سیدی! فرست آن آرد
(همان: ۴۲/۱۰۵۹)

و در قطعه‌ای دیگر به تلخی می‌گوید:

با این همه شعر و هنر و فضل و کفایت
با جان عزیز تو که شلوار ندارم
(همان: ۱۱۲/۱۰۸۱)

به نظر می‌رسد تغییر شرایط اجتماعی، تزلزل‌های سیاسی و از بین رفتن خاندان‌های بزرگ و کسانی که حامی سنایی بوده‌اند، این روحیه بلند شاعر را دگرگون کرده و او را به سوی عزلت و اندوه سوق داده که سخت خود را تلخ‌کام می‌بیند. او از این که نیمی از عمر خویش را به بیهودگی به باد داده، سخت اندوهگین است و آرزو می‌کند که چنین سرنوشتی نصیب کسی دیگر نشود:

یک نیمه عمر خویش به بیهودگی به باد
از گشت آسمان و ز تقدیر ایزدی
دادیم و هیچ‌گه نشدیم از زمانه شاد
بر کس چنین نباشد و بر کس چنین مباد
یا روزگار کینه‌کش از مرد دانشی است
یا قسم من ز دانش من کم‌تر افتاد
(همان: ۳۶/۱۰۵۷)

در ۳۱ قطعه، در کل یا بخشی از آن به ابراز شکایت یا گله‌گزاری از دوستان و یاران، خواجگان و درباریان، روزگار و بخت و اقبال خویش پرداخته است. از خواجگان و درباریان به دلیل بی‌توجهی به شاعر، بخل و خسیسی و عدم بذل و بخشش‌شان گله‌مند است:

دیگ خواجه ز گوشت دوشیزه است
مطبخ او ز دود پاکیزه است
خواجه چون نان خورد در آن موضع
مور در آرزوی نان‌ریزه است
(همان: ۲۱/۱۰۵۳)

از دوستانش نیز گله‌مند است که در ایام گرفتاری و تنگ‌دستی حتی به نامه‌ای از وی یاد نکردند: «مرا به غزنین بسیار دوستان بودند/ به نامه‌ای ز من آن قوم را نیامد یاد» (همان: ۳۹/۱۰۵۸)؛ و این که آن‌ها در دوستی‌شان صادق نیستند:

با سنایی سره بود او چو یکی دانگ داشت
چو دو دانگش به هم افتاد به غایت بد شد
به قبول دو سه نسناس به نزدیک خران
گرچه دی بی‌خردی بود، کنون بخرد شد
(همان: ۵۳/۱۰۶۳)

از روزگار شکایت‌ها دارد و از بخت و اقبال خویش هم. از این که فلک نیلی‌رنگ به کام او نمی‌گردد و هزاران درد و رنج نصیبش کرده؛ و گردون بر زبان عقل او قفل انداخته؛ و ایام در چشم بخت وی میل کشیده، در عذاب است. از بخت و اقبال خویش نیز می‌نالند که پیوسته رنج و محنت نصیبش می‌کند. از این که روزگار با اهل فضل و دانش، سر بی‌مهری و کینه‌کشی دارد و برعکس «هرکه را فضل نیست نیم پیشیز/ به شتروار ساو دارد و سیم» (همان: ۱۲۱/۱۰۸۵)، ناراحت و غمگین است. از این که افرادی بدون پشتوانه فرهنگی، به جاه و منصبی رسیده‌اند و قدر علم و دانش و شعر و فرهنگ را نمی‌دانند و شاعران گرسنه و دون‌پایه به مدح و ستایش‌شان می‌پردازند، شکایت‌ها دارد:

روزگاری است که کان هنرنمند
اندر این وقت همه بی‌سنگان
بی‌بنان گشته همه بنداران
بی‌سران مانده همه سرهنگان...
کودکان با خور و اسب شدند
ما پیاده همه لنگان لنگان
(همان: ۱۲۷/۱۰۸۷)

سنایی پستی اهل زمانه، علما و دین‌فروشان را بر نمی‌تابد و تازیانه‌های اعتراض و انتقاد خویش را بر کرده آنان فرود می‌آورد. بدیهی است که او با این کار، آن‌ها را علیه خود برمی‌انگیخت تا به هر بهانه‌ای تکفیرش کنند. در کنار این زاهدان ریاکار،

شاعران حسود و کم‌مایه‌ای هم بودند که وجود سنایی حکیم را برنمی‌تافتند و وی پیوسته با آنان درگیری‌هایی داشته است. نه فقط در دوران جوانی، بلکه در ایام سال‌خوردگی نیز این حسادت‌ها و رقابت‌ها و زدوخورد‌های شاعرانه ادامه داشته است. این مسأله موجب شد که بسیاری از دوستانش را از دست بدهد. چنان که در سال‌های بعد، از آن جمع سرخوش یاران ایام جوانی، در غزنین کسی را نمی‌یافت و دل چرکین و افسرده می‌گفت: «مگر که جمله بمردند و نیز شاید بود/ خدای عزّ و جل جمله را بیامرزاد» (همان: ۳۹/۱۰۵۸). به همین سبب، از بیان احوال خود حتی به دوستان و آشنایان هم خودداری می‌کند و آن را مضرت تن و نقصان جان می‌داند:

احوال خود چه عرض کنم هر زمان همی بینم مضرت تن و نقصان جان همی
منزل چه سازد و چه کند رخت بیشتر آن را که رفت باید با کاروان همی
(همان: ۱۶۹/۱۱۰۲)

سنایی از خدا هم گله‌مند است که چرا لب و دندان ترکان بلغاری (اقوام ترک‌تباری که در منطقه‌ای به نام بلغار در حاشیه رود ولگا در قلمرو روسیه کنونی ساکن بودند) را این همه زیبا و دلربا آفریده است:

همه رنج من از بلغاریان است که مادام همی باید کشیدن
همی آرند ترکان را ز بلغار ز بهر پرورده مردم دریدن...
لب و دندان این ترکان چون ماه بدین خوبی چه باید آفریدن
که از بهر لب و دندان ایشان به دندان لب همی باید گزیدن
خدایا این بلا و فتنه از توست ولیکن کس نمی‌یارد چخیدن
(همان: ۱۳۱/۱۰۸۸)

به شعر خوب و نیک خویش می‌نازد و بر این باور است که شعر او جان محض است و پس از او ماندگار خواهد شد:

سَخا و سخن جان محض است ایرا که از خوب گویی و خوش‌خویی
بماند همی زنده بی کالبد ز من شعر نیک و ز تو نیکویی
(همان: ۱۵۰/۱۰۹۷)

البته سرودن شعر را کاری سخت و جان‌فرسا می‌داند:

چون من به ره سخن درون آیم خواهم که قصیده‌ای بیاریم
ایزد داند که جان مسکین را تا چند عنا و رنج فرمایم
صد بار به قعر در شوم تا من از عهده یک سخن برون آیم
(همان: ۱۱۵/۱۰۸۲)

سنایی در برخی قطعات، از شاهدبازی‌هایش سخن می‌گوید. از احوال خود با رگزن، پسر تیرگر، سُرگری (کسی که پای افزار ریسمانی بافد)، و نیز از پسری که در تیم (کاروان‌سرا) کار می‌کرد؛ و گاه از رفت و آمدهای مکرر و بی‌حاصل خویش نزد معشوق یا شاهد:

آخر این آمدنم نزد تو تا چند بود تا کی این شعبده و وعده و این بند بود
(همان: ۶۷/۱۰۶۷)

در این قطعات، ضمیر اول شخص است و گوینده از خود سخن می‌گوید و با توجه به نظریه ارتباط زبانی یا کوپسن، جهت‌گیری پیام به سوی گوینده است و کلام نقش عاطفی دارد (صفوی، ۱۳۸۳: ۳۱).

ب- مدح و مرثیه

سنایی در ۳۵ قطعه به مدح و ستایش شاعران، بزرگان و درباریان پرداخته است. از میان شاعران، نظامی (احتمالاً نظامی عروضی باید باشد؛ زیرا عهد او با سنایی نزدیک‌تر از نظامی گنجه‌ای است)، امیرمعزی و مسعود سعد را ستوده است. در برابر نظامی، اظهار فروتنی و تواضع می‌کند و معانی والا و روشن شعرش را می‌ستاید:

در یکی بیتت معانی روشنی دارد چنانک	صد هزاران آفتاب روشن اندر یک ذنب
شعر تو ناگفته مانند عروس پردگی است	تن نهان در پرده و رخساره در زیر قصب...
مهترا کهنتر که باشد چون تو آیی در خطاب	زان زبان درّ فروش و خاطر گوهر طلب
پیشت آوردن سخن ترک ادب کردن بود	زشت باشد تازی بغداد بردن در عرب...

(سنایی غزنوی، بی تا: ۹/۱۰۵۰)

با مسعود سعد دوستی داشته و از این که هنگام جمع‌آوری دیوان وی، به اشتباه اشعار دیگران را هم در دیوانش آورده، ضمن عذرخواهی این گونه او را می‌ستاید:

ای عمیدی که باز غزنین را	سیرت و صورتت چو بستان کرد
باز عکس جمال گلفامت	حجره دیده را گلستان کرد
باز نطق زبان در بارت	صدف عقل را در افشان کرد...
لیک معذور دار از آنک مرا	معجز شعرها حیران کرد...

(همان: ۴۹/۱۰۶۰)

هم‌چنین سنایی دو قطعه دیگر دارد که یکی از آن‌ها را در پاسخ شاعری به نام خیاطی سروده و دیگری را در پاسخی فردی دیگر که از او به نام «پسر شهابی» یاد کرده است. هر دو سنایی را در شعرهایشان ستوده‌اند و سنایی نیز پاسخ داده و آن‌ها را ستوده است.

بخش دیگر ستایش‌های سنایی، مرثیه‌هایی است که در سوگ بزرگان، درباریان و شاعران سروده است. در سه قطعه به سوگ امیرمعزی شاعر می‌نشیند که به تیر سلطان سنجر در شکار ناخواسته کشته می‌شود:

گر تیر فلک داد کلاهی به معزی	تا زان کله این جا غذای جان ملک ساخت
او نیز سوی تیر فلک رفت و به پاداش	پیکان تاج سر تیر فلک ساخت

(همان: ۱۱/۱۰۵۱)

هم‌چنین سنایی در مرثیه کسانی هم‌چون: عمید منصور سعید (۲۲/۱۰۵۴)، خواجه زکی‌الدین بلخی (۴۵/۱۰۵۹) و (۸۵/۱۰۷۳)، نظام‌الملک محمد بهروز (۱۱۹/۱۰۸۴ و ۱۴۱/۱۰۹۴)، تاج‌الدین ابوبکر (۱۳۸/۱۰۹۱) و ابوالمعالی احمدبن یوسف (۱۴۵/۱۰۹۵) نیز شعرهایی سروده و در آن‌ها دانایی، بخشندگی، عفو و گذشت، انصاف و سخا، عدل و حشمت، شجاعت، سخن‌وری و زیبایی و جمال آن‌ها را ستوده است که با مرگ آن‌ها، همه این صفات و هنرها در زیر خاک مدفون شده است. برخی از مدایح و مرثیه بدون عنوان است و فقط در شعر از آن‌ها با صفات و عناوین کلی هم‌چون: آفتاب خواجگان، صدر اسلام و امثال آن یاد شده است:

تا نهان گشت آفتاب خواجگان در زیر خاک	شد لبم پر باد و دل پر آتش و دیده پر آب
چشم‌ها نشگفت اگر شد پر ستاره، بهر آنک	روی بنماید ستاره چون نهان شد آفتاب

(همان: ۷/۱۰۴۹)

ج- هجو و هزل

«هرگونه تکیه و تأکیدی بر زشتی‌های وجودی یک چیز- خواه به ادعا و خواه به حقیقت- هجو است» و «هزل سخنی است که در آن هنجار گفتار به اموری نزدیک شود که ذکر آن‌ها در زبان جامعه و محیط زندگی رسمی و در حوزه قراردادهای اجتماعی، حالت الفاظ حرام یا «تابو» داشته باشد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۹: ۵۲). سنایی در ۵۲ قطعه به هجو و هزل پرداخته که تقریباً یک سوم قطعات او را شامل می‌شود. او در این قطعات که مربوط به «قطب تاریک وجود» اوست، از بیان سخنان رکیک و دشنام‌های زشت و غیراخلاقی و مستهجن دریغ نمی‌ورزد و «در این چشم‌انداز، گوینده و خاستگاه شعر به تعبیر انوری، همان چشم‌انداز «حرص و خشم و شهوت است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۷). چنین شعرهایی را می‌توان نوعی شعر «شهوایی و اروتیک» (erotic poetry) دانست که به عقیده برخی «ریشه در فرهنگ هندی و عرب دارند» (کادن، ۱۳۸۶: ۱۴۸) و در آن غالباً بر جنبه‌های جسمانی عشق و شهوات تأکید می‌شود.

هجو و هزل در شعر سنایی گاه جنبه شهرآشوبی دارد، یعنی در توصیف صاحبان حرف و مشاغلی مثل رگ‌زن (۱۸/۱۰۵۲) یا پسر تیرگر (۵۱/۱۰۶۳) و امثال آن است. برخی از هجوها حالت خصوصی و شخصی دارد. از کسی چیزی طلب کرده و او خواسته شاعر را برآورده نکرده است. این گونه هجوها ارزش لغوی، تاریخی و اجتماعی می‌تواند داشته باشد، اما ارزش هنری عام ندارد. مانند قطعاتی که در هجو افراد مختلف سروده است. سنایی در این قطعات شاعران، خواجگان و حتی دوستان خویش را هجو کرده است. از میان کسانی که از آن‌ها نام برده، از شاعری به نام معجزی می‌توان یاد کرد که در ۴ قطعه او را هجو کرده است. همچنین در یک قطعه، لیبی شاعر را که هجوگونه‌ای به شکایت در مورد سنایی گفته بود، پاسخ داده است. سنایی در ۶ قطعه فردی به نام علی سه‌بوسش را نیز هجو گفته است. در دیگر قطعات هجوآمیز و هزل‌گونه خویش بنا به دلایلی از ذکر نام افراد خودداری کرده است. سنایی از اخلاق مردم بلخ نیز راضی نیست و در یکی از قطعاتش، به نکوهش آنان پرداخته و آن‌ها را نامرد و مخنث خوانده است:

از بس غر و غرزن که به بلخند ادیبانش می باز ندانند مذکر ز مؤنث...

(سنایی غزنوی، بی تا: ۳۲/۱۰۵۶)

نخستین و آخرین قطعه از قطعات سنایی در هجو است. این هجوها و هزل‌ها به ما نشان می‌دهد که «انحراف جنسی» در آن دوره نه تنها امری آشکار بوده، بلکه بسیاری از منکرها معروف به حساب می‌آمده است که حتی شاعری حکیم مثل سنایی غزنوی که آثار عرفانی و زهدآمیز او شهره عام و خاص است، از بیان و اعتراف به چنین ردایلی بدون هیچ‌گونه احساس شرمندگی دریغ نمی‌ورزد. این امر چنان به یک جریان اجتماعی و سنت ادبی تبدیل می‌شود که «نشانه‌های آن حتی تا اواخر دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی با همان ساخت و مبنای قدیم و با اندکی تغییر در ظاهر به مقتضای دوره دیده می‌شود» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۱۱). این اشعار بیانگر آن است که انحطاط اخلاقی در درون آن جامعه تا چه حد رواج داشته و صاحبان آن گونه خصلت‌ها به داشتن چنین «فضایلی» به خود می‌بالیده‌اند و بعضی شاعران از نوع سوزنی سمرقندی، ممدوح خویش را بدان فضایل می‌ستوده‌اند (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۹: ۸۵).

د- مقوله‌های کلی

خدا: از دیدگاه سنایی، او تنها کسی است که می‌تواند تمام گرفتاری‌ها و مشکلات آدمی را به رحمت خویش حل کند و آدمی در مصیبت‌ها و سختی‌ها می‌تواند به او روی بیاورد:

خدای کار چو بر بنده‌ای فرو بندد	به هرچه رنج برد در دسر بیفزاید
و گر نیاز برد نزد همچو خویشتنی	از آن نیاز اسیر و ذلیل باز آید
چو اعتقاد کند کز کسش نیاید هیچ	خدای رحمت پس آن‌گهیش بنماید
به دست بنده ز حل و ز عقد چیزی نیست	خدای بندد کار و خدای بگشاید

(سنایی غزنوی، بی تا: ۸۰/۱۰۷۱)

انسان: با توجه به احوال گوناگون آدمی، نگاه سنایی نیز نسبت به انسان متفاوت است. او نگاه خوش‌بینانه‌ای نسبت به مردم زمانه خویش ندارد. از دیدگاه او افراد باتقوا، دین‌دار، با شرم و حیا و اهل عشق و محبت و انصاف و احسان یافت نمی‌شوند. همه از دجال گمراه پیروی می‌کنند و همه دشمن نیکی و عدالت‌خواهی‌اند:

مردمان یک‌چند از تقوی و دین رانند کار / زین دو چو بگذشت باز آرم و شرم آمد شعار
باز یک‌چندی به رغبت بود و منت بود کار / زین پس اندر عصر ما نه بود می‌ماند نه تار
گرمنازع خواهی ای مهدی فرودآی از حصار / ور متابع خواهی ای دجال گمراه سر بر آر

(همان: ۸۷/۱۰۷۳)

سنایی انسان جاهل را کوری می‌داند که جهان را تاریک می‌بیند و معتقد است که شکوه و همت انسان‌های پیشین به علم و دانش و بخشش و جوانمردی بوده است:

شکوه و همت آن مردمان پیشینه / به علم و دانش بودی به سیم دادن و لوت

(همان: ۳۱/۱۰۵۵)

او انسان‌های خسیس و بخیل را نکوهش می‌کند و خوش‌خویی، نیکوکاری، تلاش و کوشش آدمی را برای به دست آوردن دولت و دین و دل می‌ستاید. اصل انسانیت، آزادمردی و جوانمردی است، نه دین و عقیده و مذهب:

مراد از مردمی، آزادمردی است / چه مرد مسجلی و چه کنشتی

(همان: ۱۵۲/۱۰۹۷)

دنیا: سنایی دنیا را گنده‌پیری تیره‌روی می‌داند که روی خویش را آراسته و آدمی نباید فریبش را بخورد. «تمثیل دنیا به صورت زنی یا پیرزنی خودآرا و فریبنده در ادب فارسی -نظماً و نثرأ- شایع است و همواره سفارش شده که فریب این زن رعنا را فریبا را نباید خورد» (انزایی‌نژاد، ۱۳۸۰: ۱۹۳):

گنده‌پیری است تیره‌روی جهان / خرد ما بدو نظر کرده است
به سپیدی رخانش غره مشو / کان سیاهی سفید بر کرده است

(سنایی غزنوی، بی تا: ۱۴/۱۰۵۲)

سنایی نگاه خوش‌بینانه‌ای نسبت به دنیا ندارد:

گیتی سربه‌سر کلوخی است / قسم تو از آن کلوخ گردی است

(همان: ۲۵/۱۰۵۴)

مال دنیا را به شکل مار می‌بیند و در این تشبیه به شکل ظاهری واژه مال و مار توجه دارد:

مال هست از درون دل چون مار / وز برون یار همچو روز و چو شب
او چنان است کاب کشتی را / از درون مرگ و وز برون مرکب

(همان: ۲۶۷)

به این شباهت در یکی از قصاید معروفش نیز اشاره می‌کند:

گر از آتش همی ترسی به مال کس مشو غره / که این‌جا صورتش مار است و آن‌جا شکلش ازدرها

(همان: ۵۴)

در قطعه‌ای دیگر با توجه به حدیث معروف «الدُّنْيَا جِيفَةٌ وَ طَلَابُهَا كَلَابٌ» (شیخ صدوق، بی تا: ۱۰۶)، در مذمت دنیا و دنیاداران می‌گوید:

این جهان بر مثال مرداری است کرکسان گرد او هزار هزار
این مر آن را همی‌زند مخلص آن مر این را همی‌زند متقار
آخر الامر بر پرند همه وز همه باز ماند این مردار
(همان: ۸۶/۱۰۷۳)

۲-۲. توصیه

سازۀ توصیه که در آن «به خواننده توصیه‌ای و ارائه‌ی طریقی می‌شود» (یارمحمدی، ۱۳۸۳: ۳۴)، در وجه امری و التزامی تحقق می‌یابد. لذا در این گونه قطععات، ضمیر دوم شخص و جهت‌گیری پیام به سوی مخاطب است و کلام جنبه تشویقی و ترغیبی دارد. توصیه‌های سنایی در قطععات هجو و هزل‌آمیز معمولاً توصیه‌های غیراخلاقی است که حقیرترین و ناچیزترین خواهش‌ها و خواسته‌های آدمی، یعنی «خور و خواب و خشم و شهوت» و جنبه‌های حیوانی وجود آدمی را شامل می‌شود. عاطفه مطرح در این گونه شعرها، کاملاً شخصی و خصوصی است و نه تنها ارزشی ندارد، بلکه ضد ارزش و ضد هنجار به حساب می‌آید. در برخی قطععات مدحی، به ممدوح توصیه می‌کند که بخشش ناچیزی به او داشته باشد و او را از فقر و فلاکتی که گرفتار آن است، برهاند:

روزگار ای بزرگ چاکر توست هست از آن سوی تو قرار مرا
دامن من ز دست او بستان به دگر چاکری سپار مرا
شاعران را مدار مجلس توست ای مدار این‌چنین مدار مرا
(همان: ۲/۱۰۴۸)

و یا در قطعه‌ای دیگر گوید:

چو شعری حکیمانه گفتم ترا تو جود کریمانه با من بکن
ازیرا که از ما پس مرگ ما نماند همی جز سخا و سخن
(همان: ۱۲۹/۱۰۸۸)

معمولاً توصیه‌ها با ذکر دلیل و یا بیان علت همراه است و علت‌ها از نوع ادبی آن، یعنی حسن تعلیل است که خواننده یا مخاطب را مجاب و قانع می‌کند که به توصیه او توجه نماید:

بی‌طمع باش اگر همی‌خواهی تا نیفتی ز پایه امجاد...
راه رو تا به عقل بشناسی خاک زرگر ز خانه حداد
گر نخواهی چو نرگس و لاله چهره گه زرد و گه سیه چو مداد
در جهان همچو سوسن عاشق چهره زبینه باش و طبع آزاد
(همان: ۳۵/۱۰۵۷)

سنایی در برخی دیگر از قطععات خویش، نکته‌های خوب اخلاقی را مطرح کرده است. در این قطععات که مربوط به «مدار پهناور خاکستری» یا «نیمه روشن و نیمه تاریک» وجود وی است، سنایی ناقد جامعه و اندرزگوی اخلاقی است با همه پست

و بلندی‌هایی که این‌گونه مردمان در پهنه اجتماع دارند. «در این مدار خاکستری و نیمه روشن، سنایی شاعری است ممتاز» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۹) که والاترین خواسته‌ها و آرمان‌های آدمی را به تصویر کشیده و بدان دعوت کرده است: «جهان را به چشم «گنده پیر تیره روی» دیدن و شیفته نشدن به جلوه‌ها و زیبایی‌های ظاهری آن و فریض را نخوردن، استغنا و بی‌نیازی از خلق و پرهیز از اظهار نیاز به دیگران، پرهیز از نفاق و دورویی، مدارا با مردم و در دنیا به خوبی و نیک‌نامی زندگی کردن، می‌نخوردن و مستی نکردن، شرم و حیا و انسانیت و مردمی داشتن، زندگی را بر خود سخت نگرفتن، قدر سلامتی و تندرستی خویش را دانستن، با افراد آزاده هم‌صحبت شدن و پرهیز از صحبت ناهلان و بدان و خسیسان و تنگ‌نظران، طمع نداشتن و روی آوردن به قناعت و خرسندی، غیبت و بدگویی نکردن و راضی نبودن به این کار، حلم و تواضع و صبر داشتن، در پیری بلندی نجستن، غم نخوردن، دم را غنیمت دانستن و نسیه را بر نقد نگزیدن، پرهیز از بدگمانی و سوء ظن، دل نهادن بر زنان، راست‌کاری و درست‌کاری، پرهیز از شهوت و شکم‌بارگی، پرهیز از شرک و کفر و...»، از مهم‌ترین توصیه‌های سنایی به آدمی است.

در این توصیه‌ها که به عقیده برخی از پژوهشگران، رابطه‌ای آشکار با ساختار اجتماعی زمانه دارد، شاعر خود را از دیگران در همه زمینه‌ها آگاه‌تر می‌داند. ریشه تاریخی این گونه امر و نهی‌ها و تحذیرهای مستقیم را در ساختار جامعه استبدادی شرق و بویژه ایران عصر ساسانی باید جست‌وجو کرد که بعدها به گونه‌ای دیگر در تمدن اسلامی نیز به حیات خود ادامه داده است که یک نفر به جای همگان ایستاده و تشخیص داده و تصمیم گرفته و «حقیقت» را خلاصه کرده و در صورت یک «امر» یا یک «نهی» کار را تمام کرده است (رک: همان: ۵۳-۵۷). البته سنایی توصیه‌هایی به صورت غیرمستقیم نیز دارد که در آن وجه فعل اخباری است، اما لحن و طرز بیان شعر جنبه تشویقی و ترغیبی دارد و شاعر به نوعی می‌خواهد توصیه‌ای به مخاطب بکند. مانند قطعه زیر که در آن به سفر کردن ترغیب می‌کند:

قدر مردم سفر پدید آرد خانه خویش مرد را بند است
چون به سنگ اندرون بود گوهر کس نداند که قیمتش چند است
(سنایی غزنوی، بی‌تا: ۱۵/۱۰۵۲)

و یا در پرهیز از غیبت و بدگویی و راضی نبودن به این کار می‌گوید:

چون ز بدگوی من سخن شنوی بر تو تهمت نهم ز روی خرد
گویم ار تو نبودی خرسند او مرا پیش تو نگفتی بد
(همان: ۴۴/۱۰۵۹)

و یا در توصیه به بخشش می‌گوید:

گرچه شمشیر حیدر کـرّار کافران کشت و قلعه‌ها بگشاد
تاسه تانان نداد در حق او هفده آیت خدای نفرستاد
(همان: ۳۷/۱۰۵۸)

گاه توصیه به صورت استفهام است:

ای سنایی کسی به جد و به جهد سرگری را سخن سرای کند؟

یا کسی در هوا به زور و به قهر پشه را باشه و همای کند؟
(همان: ۶۴/۱۰۶۱)

برخی از توصیه‌ها خطاب به خود سنایی است، هرچند که مخاطب عام را نیز در نظر دارد. از این حیث، سنایی نخستین تازیانه‌های اعتراض و انتقاد را بر خویش می‌نوازد تا قبول آن برای دیگران سهل‌تر و آسان‌تر باشد:

ای سنایی به گورد شرک می‌پوی آن‌چه گوید مگوی عقل مگوی...
از زمانه اگر امان جویی زو بلندی مجوی پستی جوی
(همان: ۱۷۸/۱۱۰۵)

ای سنایی ببین و نیک ببین که زمانه ستمگری است عظیم
گه ز چوبی کند دهنده شکنج گه ز گوساله‌ای خدای کریم...
(همان: ۱۲۱/۱۰۸۵)

سنایی با وجود این‌که در قطعات هجوآمیز خویش اشارات متعددی به ناهنجاری‌های اخلاقی و انحرافات جنسی دارد، در برخی قطعات خویش آدمی را از این امر برحذر می‌دارد؛ و گاه هدف او «پیش‌برد سیاست اصلاح و تربیت و رواج اخلاقیات است» (بهاروند و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۴). این مسأله علاوه بر ارتباط داشتن با ساختار قطعه که در آن از پست‌ترین خواهش‌ها تا والاترین آرمان‌ها و خواسته‌ها مطرح می‌گردد، بیش از همه به تناقض و تضاد شخصیتی سنایی نیز مربوط می‌شود که وی تا پایان عمر بدان گرفتار بوده است.

۲-۳. تمنا و آرزو

در سازه تمنا، شاعر به آرزوی داشتن چیزی یا روی دادن واقعه‌ای اشاره می‌کند. سازه تمنا معمولاً با ادات تمنا از قبیل: کاش، کاشکی، ای کاش و امثال آن بیان می‌شود و معمولاً فعل در آن جنبه دعایی و یا امری دارد. این سازه در قطعات هجو و هزل-آمیز سنایی به صورت نفرین و نکوهش و معمولاً با دشنام و ناسزا همراه است و در مدایح و مراثی به صورت آفرین و ستایش. لحن تمنایی شاعر در هجو به نوعی طیبیت‌آمیز و شادگونه است. گویی از هجوی که نثار دیگران مخصوصاً مخالفان و بدخواهان خویش می‌کند، خوشحال است و به گونه‌ای خود را تسکین و یا به تعبیر بیهقی «تشفی» می‌دهد و به اصطلاح دلش را خنک و عقده‌هایش را خالی می‌کند. مثلاً در هجو علی سه‌بوسش می‌گوید: «گفته بادا سر به زیر پای گاو» (همان: ۲۰/۱۰۵۳) و یا آن‌جا که بر یزید و دوست‌دارانش لعنت می‌فرستد: «بر چنین قوم چرا لعنت و نفرین نکم/ لعنه الله یزیداً و علی حبّ یزید» (همان: ۸۲/۱۰۷۲)؛ و یا در نفرین جاهلان می‌گوید:

همیشه خاک بر فرق کسی باد که نشناسد بدی را از بدایع
(همان: ۱۰۱/۱۰۷۷)

در قطعه‌ای دیگر که در هجو یکی از خواجگان سروده، در پایان به صورت شریطه، چنین تمناهایی (نفرین‌هایی) برای او دارد:

دولتش باد ولیکن بر باد نعمتش باد ولیکن شده کم
جاودان باد ولیکن به سقر ناتوان باد ولیکن به سقم

(همان: ۱۱۴/۱۰۸۲)

و در قطعه‌ای دیگر باز به صورت شریطه، برای ممدوح و بدخواهانش چنین تمناهایی دارد:

دشمن جاه تو بادا پی سپر همچون منا	حاسد صدر تو بادا سرنگون همچون منات
تا بدان روزی که قاضی خلق باشد پادشا	در جهان دین تو باشی مفتی و افضی القضا
باد صد چندین ترا عمر ای فتی از سخات	این امید از تو وفا گردد مرا پیش از وفات

(همان: ۱۰/۱۰۵۱)

گاه شاعر از ممدوح خویش تمناهای دریافت چیزی دارد:

این مکرمت و لطف به جای آر ز خرّمی	هرچند به نزدیک تو بازار ندارم
کاین گوهر در رسته بخرد به همه شعر	جز مکرمت وجود تو ادرار ندارم

(همان: ۱۱۲/۱۰۸۱)

در قطعه زیر که شاعر در بیان احوال خویش سروده، چنین تمناهایی برای خود دارد:

ای کاش ز مادر گیتی نزادمی	یا پس چو زاده بودم جان را بدادمی
چون زادم و ندادم جان آن گزیدمی	کاندر دهان خلق به نیکی فتادمی
نیکو چو نیست یافتمی باری از جهان	آخر کسی که رازی با او گشادمی
امروز من ز دی بس و بسیار بدترم	فردا مباد گر بود او من مبادمی

(همان: ۱۶۷/۱۱۰۱)

سازه تمنا در قطعات مدحی در پایان شعر به صورت شریطه می‌آید. در پایان قطعه‌ای که در ستایش نظامی سروده، می‌گوید:

تا بود عقل از ره دانش پرستان اصل غم	تا بود جان از پی بی‌دانشان اصل طرب
شخص تو باد از طرب چون تندرستان از غذا	روی بدخواهت ز غم چون روی بیماران ز تب

(همان: ۹/۱۰۵۰)

۲-۴. تأسّف و دریغ

در این سازه، تأسّف و دریغ شاعر را نسبت به از دست دادن چیزی یا کسی می‌بینیم. لذا این سازه بیشتر در مراثنی به چشم می‌خورد. در مرثیه امیر معزّی می‌گوید:

سخن را به خواب اندرون دوش گفتم	که گر شد معزّی تو دایم همی زی
فلک سردبادی برآورد و گفتا	دریغا معزّی دریغا معزّی

(همان: ۱۶۰/۱۰۹۹)

سنایی، در قطعه ۲۶ بیتی سوزناکی که در مرثیه تاج‌الدین ابوبکر سروده، گویی مرگ او را باور نمی‌کند. لحن تأسّف‌آمیز و دریغاگوی شاعر در تمام ابیات آن به‌وضوح دیده می‌شود:

ای وا دریغ از آن دل بسیار مهر تو	وا دریغ از آن لب شکر فشان تو
بردار سر ز بالش خاک از برای آنک	دل‌ها سبک شده است ز خواب گران تو...
یا رب چه آتشی است فراق‌ت که تا ابد	دودی کبود سر زند از دودمان تو

تو پیش ریخت خواهی یا پرنیان تو
آن شکرین چو غالیه دانی دهان تو...

(همان: ۱۳۸/۱۰۹۲)

ای کج دانمی که در آن جای غم‌کشان
باری بدانمی که پر از خاک گور شد

البته علاوه بر مراثنی، گاه لحن تحسّرآمیز و دریغ‌گونه شاعر را نسبت به بیهوده از دست دادن عمر گران‌مایه و ناشاد گذراندن زندگی می‌توان به وضوح دید:

یک نیمه عمر خویش به بیهودگی به باد دادیم و هیچ‌گه نشدیم از زمانه شاد
از گشت آسمان وز تقدیر ای‌زدی بر کس چنین نباشد و بر کس چنین مباد
یا روزگار کینه‌کش از مرد دانشی است یا قسم من ز دانش من کمتر اوفتاد
(همان: ۳۳۷/۱۰۵۷)

۳- نتیجه

با توجه به تحلیل‌های زبان‌شناختی بویژه زبان‌شناسی توصیفی و کلان، چارچوب فکری (صوری و محتوایی) قطعات سنایی غزنوی شامل: سازه‌های توصیف، توصیه، تعلیل، گله و شکایت، تمنا و آرزو و تأسف و دریغ می‌شود. سازه توصیف که بیش‌ترین کاربرد را دارد و اساسی‌ترین و محوری‌ترین سازه در قطعات سنایی به حساب می‌آید، خود شامل زیرسازه‌هایی از قبیل: بیان احوال شاعر، مدح و مرثیه، هجو و هزل و برخی مقوله‌های کلی دیگر شامل: انسان، دنیا و خدا می‌شود. سازه توصیه که با فعل امر و نهی و التزام همراه است، هم توصیه‌های اخلاقی شاعر را در بر می‌گیرد و هم توصیه‌های غیراخلاقی او را. توصیه‌های غیراخلاقی در قطعات هجو و هزل‌آمیز وی نمود یافته؛ و شاعر در این رابطه از الفاظ حرام و تابو استفاده کرده؛ و در به کار گرفتن کلمات مستهجن و رکیک، هیچ حد و مرزی نمی‌شناسد. عاطفه مطرح در این شعرها که مربوط به قطب تاریک شخصیت سنایی است، کاملاً شخصی و خصوصی است و نه تنها ارزشی ندارد، بلکه ضد ارزش و ضد هنجار نیز محسوب می‌شود. در توصیه‌های اخلاقی که مربوط به مدار خاکستری وجود وی است، شاعر در مقام فردی آگاه در همه زمینه‌ها همچون واعظان و منبرنشینان از بالا، به بیان بایدها و نبایدها می‌پردازد. او گاه خود را مورد خطاب قرار می‌دهد و تازیانه انتقاد و اعتراض را نخست بر پیکر خویش می‌نوازد. سازه توصیه، در اغلب موارد با سازه تعلیل همراه است و شاعر برای توصیه‌ای که می‌کند، علت و دلیلی هم از نوع ادبی آن (حسن تعلیل) ذکر می‌کند. این دلیل ادبی، خواننده را مجاب و قانع می‌کند که به توصیه‌هایش توجه بیشتری داشته و پذیرش آن برای وی سهل‌تر و آسان‌تر باشد.

در سازه گله و شکایت، گله‌مندی شاعر را از دوستان و یاران، شاعران و خواجگان و درباریان به دلیل بی‌توجهی‌شان به اوضاع و احوال سخت و فلاکت‌بار شاعر می‌توان دید. هم‌چنین در برخی از قطعات، سنایی از بخت و اقبال و تقدیر و سرنوشت و نیز از اینکه روزگار به کام اهل فضل و دانش نیست، می‌نالد و شکایت می‌کند. سازه تمنا به صورت دعا همراه با فعل دعایی بیش‌تر در شعرهای مدحی به چشم می‌خورد و به صورت نفرین در هجوها و هزل‌ها. سازه تأسف و دریغ بیش‌تر در مرثیه‌ها نمود یافته است. عاطفه مطرح در این شعرها عاطفه‌ای صادق و صمیمی است که لحن تحسّرآمیز و دریغ‌گویی شاعر در آن‌ها به‌خوبی نمایان است. بر اساس طبقه‌بندی سویلز از گفتمان، قطعات سنایی بیشتر از نوع توصیفی است و زبان در آن کارکرد ارجاعی دارد که با عواطف و احساسات شاعر در هم آمیخته و در قالب قطعه یعنی زبان ادبی بیان شده است؛ و از آن‌جا که در سازه توصیه، جهت‌گیری پیام به سوی مخاطب است، کارکرد ترغیبی نیز یافته است. لذا گفتمان قطعات سنایی را میتوان به چهار نوع: توصیفی، تشویقی، ادبی و ارجاعی تقسیم کرد.

۴- منابع

- انزایی نژاد، رضا. (۱۳۸۰). *نواخوان بزم صاحب‌دلان (گزیده کشف‌الاسرار و عده‌الابرار)*، تهران: جامی.
- بهاروند، محسن؛ سپه‌وندی، مسعود؛ حیدری، علی. (۱۴۰۰). «مقایسهٔ مصادیقی از حکمت عملی در اشعار سنایی و مثنوی مولوی»، *پژوهشنامه ادب غنایی*، سال نوزدهم، شماره ۳۶، صص ۷۷-۹۶.
- بهنام‌فر، محمد؛ خلیلی، محمود. (۱۳۸۹). «درد دین و دین‌ورزی عاشقانه از دیدگاه سنایی». *پژوهشنامه ادب غنایی*، سال هشتم، شماره ۱۱، صص ۲۷-۵۲.
- حسینی سروری، نجمه. (۱۳۹۳). «تحلیل انتقادی گفتمان قصیده‌ای از سنایی غزنوی»، *کهن‌نامه ادب پارسی*، سال پنجم، شماره ۱، صص ۶۷-۸۹.
- حسینی، شهیدقلی. (۱۳۷۹). *تجزیه و تحلیل گفتمانی و متنی غزلیات ترکی مأذون (شاعر قشقایی)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز.
- داد، سیما. (۱۳۹۰). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*، تهران: مروارید.
- رشیدی، ناصر؛ انصاری، ایوب. (۱۳۹۰). «بررسی ساخت کلان دوبیتی‌های بابا طاهر همدانی (عریان)»، *بوستان ادب*، سال سوم، شماره ۲ (پیاپی ۸)، صص ۱۲۳-۱۴۲.
- سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدودبن آدم. (بی‌تا)، *دیوان*، به سعی و اهتمام مدرس رضوی، تهران: انتشارات سنایی.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۶). *تازیان‌های سلوک: نقد و تحلیل چند قصیده از حکیم سنایی*، تهران: آگه.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۹). *مفلس‌کیمیافروشن: نقد و تحلیل شعر انوری*، تهران: سخن.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۱). *شاهدبازی در ادبیات فارسی*، تهران: فردوس.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۴). *کلیات سبک‌شناسی*، تهران: فردوس.
- شهبازی، ایرج. (۱۳۷۸). *تجزیه و تحلیل گفتمانی و متنی غزلیات عاشقانه سعدی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
- شیخ صدوق. (بی‌تا). *الخصال*. تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- صفوی، کورش. (۱۳۸۳). *از زبان‌شناسی به ادبیات*، جلد اول: نظم، تهران: سوره مهر.
- طایفی، شیرزاد. (۱۳۹۴). «تحلیل کارکردهای گفتمان در غزلیات سنایی»، *دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی*، دانشگاه محقق اردبیلی، صص ۵۵۸-۵۶۴.
- فتوحی، محمود. (۱۳۹۱). *سبک‌شناسی: نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها*. تهران: سخن.
- کادن، جان آنتونی. (۱۳۸۶). *فرهنگ توصیفی ادبیات و نقد*. ترجمه کاظم فیروزمند. تهران: شادگان.
- محمدزاده، حسنا. (۱۴۰۰). «بن‌مایه‌های فکری اثرگذار در شعر حکیم سنایی غزنوی». *فصلنامه نقد، تحلیل و زیبایی‌شناسی متون*. سال ۴، شماره ۴ (پیاپی ۱۳)، صص ۲۵-۴۵.
- موحد، ضیا. (۱۳۹۲). *سعدی*، تهران: نیلوفر.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۷۴). *پانزده مقاله در زبان‌شناسی مقابله‌ای و ساخت زبان فارسی: دستور، متن و گفتمان*. تهران: رهنما.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۸۳). *گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی*. تهران: هرمس.
- Swales, j. m. (1990) *genre analysis: English in academic and research setting*. Cambridge: Cambridge university press.